

תוכן העניינים

13 מבוא

מהות התשובה

27 גדר המצוה שבתשובה

מדוע מונה הרמב"ם במניין המצוות רק את מצוות הווידוי, ולא את מצוות התשובה? • ביאור יסודות שלוש השיטות בעניין גדר המצווה שבתשובה • תרי"ג המצוות – איברי הנפש; תשובה – עצם הנפש • תכלית התשובה – הוספה בקיום המצוות

35 בין "חרטה" ל"תשובה"

ניתוח ההבדל בין תשובה תפילה וצדקה אצל ישראל ובין משמעותן אצל אומות העולם • תשובה היא שיבה למקור ולכן שייכת אצל כל אחד מישראל

39 "ולא יעבור עוד מצות המלך"

ביאור החילוק בין קרבן עולה שמרצה על כמה עבירות לחטאת שצריך להביא על כל חטא וחטא בפני עצמו • מהות החטא היא פריקת עול, ולכן עיקר התשובה היא קבלת עול שלא לעבור על מצוות המלך בכלל ולא רק שלא לשנות בחטא

דרכי התשובה

49 "ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים"

יישוב הסתירה בין הפסוק בפרשת עקב "אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד" לבין הפסוק במשלי "ושוחד מחיק רשעים יקח" • שני גדרים בתשובה – מחיקת מעשה החטא ושינוי מציאות האדם • בעזיבת החטא קיימת נקודת ההתחדשות שמשנה את האדם כולו

- 61 **עיקר התשובה - מכאן ולהבא**
האם מצות הוידי היא לומר 'חטאתי' או לפרט החטאים? • ביאור שיטת אדמו"ר
הזקן שעיקר התשובה היא מכאן ולהבא למרות שהתכלית והמבוקש הוא הכפרה
על העבר • ביאור מחלוקת התנאים האם מיתה שמכפרת על חילול השם נכללת
בין ה"חילוקי כפרה"
- 75 **עצם חובת התשובה - "עזיבת החטא" ולא הוידי**
ביאור בדיוק לשון אדמו"ר הזקן שהוידי כתוב בתורה, וכן בשלילת פרטים מעיקר
התשובה כותב "מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד" • דגש נוסף
בגדר מצוות התשובה לשיטת אדמו"ר הזקן
- 79 **מחלוקת התנאים אם צריך לפרוט החטא**
יסוד מחלוקת ר' יהודה בן בתירה ור' עקיבא אם צריך לפרוט את מעשיו (ומחלוקת
הבבלי והירושלמי הלכה כמאן) – אם העתיד מכריע את ההווה או להיפך • שתי
דרגות בתשובה – תשובה שבבחינת מקווה ותשובה שבבחינת הזאה
- 87 **שלושה סוגים של וידי**
ביאור דרכם של רש"י והתורת־כהנים ביחס לשאלה מדוע לאחר ש"והתוודו את
עוונם ואת עוון אבותם" נאמר בפרשת בחוקותי "אף אני אלך עמם בקרי", ומדוע
התשובה אינה מספיקה ונדרשת גם זכות אבות - "וזכרתי את בריתי יעקוב וגו'" •
שלוש פעולות בכוח הדיבור של האדם ובמקביל אליהן שלוש דרגות במצוות וידי
- 99 **הכרה בעיקר הבחירה כיסוד לתשובה**
מדוע מאריך הרמב"ם בעניין בחירה חופשית דווקא בהלכות תשובה? • שני תנאים
בתשובה: תשובה מבחירה, והכרה בכך שהחטא עצמו היה מבחירה • הטעם לכך
שראובן מצא לנכון להדגיש את צדקתו שלו לעומת אחיו שחטאו, בה בשעה
שאחיו מודים באשמתם ומצדיקים עליהם את הדין
- 107..... **"יעיד עליו יודע תעלומות"**
ההכרח שאין לפרש את דברי הרמב"ם "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה
החטא לעולם" כתנאי עיקרי לתשובה • בית־דין לא יכולים להתחשב בידיעה אם
ההחלטה גמורה • כמה דרגות בתשובה, והמעולה שבהן היא ש"יעיד עליו... שלא
ישוב לזה החטא לעולם"

פגם החטאים והכפרה

117..... החטא ותיקונו - חורבנה ובניינה של קבלת עול מלכות שמים

אדמו"ר הזקן כותב ש"דרך האמת והישר לבחינת תשובה תתאה" היא עליידי "לעורר רחמים... על נשמתו" וכן עליידי "לבטש ולהכניע הקליפה", והכוונה בזה לא רק לפעולה הרוחנית של יציאת השכינה מהגלות אלא גם כדי "לשוב אל ה' בכל לבו" • ביאור הצורך בהכרת ובהרגשת מלכות ה' ובהכניעת האדם כדי שהתשובה והקבלת-עול יהיו באמת

125..... שלוש רמות של פגיעה באברי הנפש

מה פשר הדיוק בדוגמה שמביא אדמו"ר הזקן, ממוציא זרע לבטלה, למי שחטא פעמים רבות אותו חטא, שיתענה "עשר או עשרים פעמים... וכן לעולם"? • ביאור שלוש הדעות כמה תעניות צריך לצום מי שנכשל פעמים רבות בחטא זהה • שלוש רמות בפעולת הפגם שבכל עבירה

135..... תוצאת החטא - בין התנתקות הנפש משורשה לפגיעה בשורש

האם עליידי עבירה נפגם חבל ההמשכה משם הוי' והנשמה מתנתקת משורשה או שהיא מורידה את החיות להיכלות הסטרא-אחרא יחד איתה? • ביאור ההבדל בין עליית חיות העולמות בשבת לסילוקה בערב ראש השנה • שלוש דרגות בקשר הנשמה לשורשה והפגם השונה שבכל דרגה

147..... "עיצומו של יום מכפר" - הקשר העצמי לה' שלא נפגם

ביאור יסוד מחלוקת רבי וחכמים אם יום הכיפורים מכפר רק לשבים או גם לשאינם שבים • שלוש דרגות בקשר בין ישראל לקב"ה • שני אופני תשובה בהתאם לשתי דרגות התקשרות הנשמה באלקות

153..... בין כפרת יום הכיפורים למחילת עוונותיו של חתן

מדוע רומזת התורה לכך ש"חתן מוחלין לו כל עוונותיו" דווקא בסיפור נישואיו של עשו הרשע? • שלוש שיטות בעניין מחילת עוונותיו של חתן – במקביל לשלושה טעמים לתענית חתן וכלה, ולשלוש שיטות בעניין כפרת יום-הכיפורים • הבוחר לעסוק בהפצת התורה ובחיזוק היהדות – "מוחלין לו על כל עוונותיו"

163..... חומרתו הייחודית של פגם הנפש בספק חטא

האם קדושת הקרבן באשם תלוי היא קדושה גמורה או קדושה מספק? • מדוע עלות הקרבן לכפרה על ספק חטא גבוהה יותר מהכפרה על חטא ודאי? • מה פשר דברי האריז"ל שהנזהר ממהו חמץ בפסח "מובטח לו שלא יחטא כל השנה" – וכי נשללת ממנו הבחירה החופשית? • ביאור מחודש בחומרת קרבן אשם תלוי

מבוא

עומק רום ועומק תחת

א. עבודת התשובה – דרגות ופנים רבות לה. מופיעה היא הן בעומק תחת, כרפואה לאדם הנמצא בשפל המדרגות, והן בעומק רום – כדבקות נעלית ושלמה שאין למעלה הימנה.

עומק תחת כיצד?

המובן הבסיסי של "תשובה" הוא כצעד הנדרש מן האדם החוטא שנכשל בעבירה, ועליו להתרומם מנפילתו ולשוב בתשובה. כוחה של התשובה לתקן את העבר מסור לכל; לא רק לנכשל בשוגג ובעבירה קלה בלבד, אלא גם לזה הנופל בעבירה חמורה, ואף אם אין זה בתורת כשלון גרידא, אלא בפשיעה, במזיד ואף במרידה. ולא רק החוטא בעבירה אחת, אלא גם העובר על כמה עבירות חמורות, ואף גם מי שהיה רגיל לחטוא כל ימיו – יפה כוחה של התשובה להחזירו לתיקונו, להשיבו אל קונו ואף להביאו לידי קרבה לה' בדרגה נעלית יותר מזו שבה עמד קודם שחטא, וכלשון הרמב"ם בהלכות תשובה (תחילת פרק ב) "אפילו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו, כל עונותיו נמחלין".

עומק רום כיצד?

חידוש יסודי חידש מורנו הבעל שם טוב, לאמור: עבודת התשובה נתונה לא רק בידם של בעלי עבירה, אלא גם צדיקים גמורים, ואפילו משה רבינו, מונחת לפניהם הצעידה בשביל התשובה. וכה דרש את הפסוק (שמות ג, ג): "ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה" – על יסוד פירוש רש"י "אסורה מכאן להתקרב לשם": משה רבינו הגיע לידי הכרה שאף ממנו, למרות גודל מעלתו הרוחנית, נדרש לנטוש את דרגתו הקודמת ולהתקרב אל ה' בקרבה מחודשת ושונה (הוספות לכתר שם טוב סימן יח). כך גם בתורת החסידות מובאת בנושא זה לשון מופלאה המצויה בזהר הקדוש (חלק ג קנג, ב), אשר "משיח אתא לאתבא צדיקיא בתיובתא", כי אכן עבודת התשובה של צדיקים תהיה אחד מחידושיו של משיח צדקנו (וכמבואר להלן).

ב. כדרכו של כ"ק אדמו"ר זי"ע, שפעליו ומשנתו עשירים ועמוקים למעלה עד אין קץ ובד בבד יורדים ומגיעים למטה עד אין תכלית, אף ביחס לשני קצוות אלו שבתשובה מתנוססים חידושויו כעמוד האש לפני המחנה, והלא הוא "הגבר הוקם על, שהקים עולה של תשובה" (מועד קטן טז, ב).

למטה עד אין תכלית:

עוד בעיצומו של החורבן שחוותה יהדות אירופה בשנות האימה, כשניצל רבינו מציפורני הצוררים בחסדי ה' פתח תכף ומיד בפעילות ענפה לעורר ליבותיהם של בני ישראל לתשובה שלמה, לאור קריאתו של חותנו כ"ק אדמו"ר הרי"צ זי"ע בנוסח "לאלתר לתשובה – לאלתר לגאולה".

עם עלותו על כס נשיאות חב"ד פצח בתנופה חדשה של הפצת מעיינות התורה והחסידות לכל שכבות העם, ובתחילת שנת תשי"ז הבהיר בפירוש כי בניגוד למקובל בדורות עברו שעבודת מחנה היראים הסתכמה ב"מלחמת הגנה" מפני רוחות זרות, הנה במצב הנוכחי יש לנקוט ב"מלחמת תנופה" לכבוש גם את רשות הרבים, לתקנה ולהשיבה אל בעל הבירה, עד שתיעשה רשות היחיד ליחידו של עולם. בהמשך קבע את סיסמת "ופרצת", אשר חלק בלתי נפרד מתוכן קריאתה התייחס גם למשמעות הפשוטה של המשך הכתוב "ימה וקדמה וצפונה ונגבה" – בדמות שילוח ה"שלוחים" לכל רחבי תבל ולכל נקודה בה נמצא יהודי, כאשר מטרתה המרכזית של שליחות זו היא להשיב את לב ישראל לאביהם שבשמים, לקיים מה שנאמר (שמואל ב' יד, יד) "לבל ידח ממנו נדח", וברוח דברי רש"י על הפסוק (נצבים לג, ג) "ושב ה' אלקיך את שבותך" – "כאילו הוא עצמו צריך להיות אחוז בידיו ממש איש איש ממקומו".

בשנת תשכ"ב הוקמה בהשראתו ובעידודו של רבינו ישיבת "הדר התורה" בברוקלין, כמסגרת ייחודית עבור צעירים המתקרבים ליהדות. לראשונה בהיסטוריה נוסדה "ישיבה לבעלי תשובה" מהסוג שהפך מוכר בתקופתנו. אחריה ובעקבותיה התפשט הרעיון והוקמו ישיבות דומות רבות ברחבי העולם כולו, כשרוחו של רבינו חופפת על הארגונים והמוסדות לבעלי התשובה הפורחים כיום, בהיותו פורץ ומתווה הדרך לדור שלם של המוני בית ישראל השבים לחסות תחת כנפי השכינה בארצנו הקדושה ובעולם כולו.

דוגמה תורנית מאלפת לגישתו מרחיקת הלכת של רבינו בענין זה של פתיחת שערי תשובה עד לנמצאים בשאול תחתית, ניתן למצוא בביאורו בענין חטא העגל, כשהוא מצביע על כך שבסופו של מעשה הגיעה התשובה עד לפתחם של החוטאים מן הסוג הגרוע

(1) ראה תורת מנחם ח"ח ע' 61 ואילך.

ביותר – אנשי הערב־רב עושי העגל, שאף ביניהם היו כאלו שהגיעו בעקבות החטא לידי העילוי הנפלא של התשובה.

למעלה עד אין קץ:

בדברות קדשו שנשא ברכים חידש רבינו עומק לפנים מעומק בדרגות התשובה וייחודיות הדבקות באלקות שהיא נושאת עמה. בכבשונה של עבודת התשובה עסק רבינו רבות, ובשנים מסוימות (תשכ"ט-תשל"א) אף נהג לבאר בקביעות ככל התועדות ברכים פסקאות מ"אגרת התשובה" שבספר התניא לאדמו"ר הזקן, תוך שהוא חותר בדיוק אחר דקדוק להבנת הנאמר בשורות האגרת וביניהן – כשהוא מסתייע גם בהערותיו של אביו, הגה"ק המקובל רבי לוי יצחק זי"ע, שנכתבו על־דרך הקבלה – זאת כהמשך ישיר לקריאתו באותן שנים לכל אחד לקבוע לימוד באגרת התשובה.

אך כדרכו של רבינו, אין הקו העליון והתחתון נפרדים זה מזה אלא שזורים הם יחדיו. בד בבד עם ביאוריו על עומקה של דבקות בעל התשובה באלקות, לימד רבינו היטב כיצד יכול כל אחד, גם זה הנמצא בראשית דרכו העולה בית א"ל, להגיע לידי "תשובה שלמה" באופן המושלם והמובחר ביותר. וכמו שביאר באחד מדרושו (ספר המאמרים תשי"ט עמ' ח) על מאמר חז"ל אודות דוד המלך "שהקים עולה של תשובה" – אשר "עולה של תשובה" מוסב על הדרגא העליונה ביותר של תשובה – שפירוש הביטוי "הקים עולה וכו'" הוא, כדברי רש"י, "שהוא נתן דרך לשבים", היינו שלימד והדריך כל אחד ואחד מישראל כיצד בידו להתעלות בעבודת התשובה עד לדרגא העליונה שבה.

ו"נאה דורש נאה מקיים". אף רבינו עצמו סלל דרך חדשה, ובאותו דרוש ביאר כי על אף שבדרך כלל התחלת עבודת התשובה היא בדרגתה הנמוכה – "תשובה תתאה", המתמקדת בתיקון החטאים ונקיון הלכלוך שבהם, בכל זאת יש ומצבו של האדם הוא כזה שאי אפשר לו ליישם תחילה עבודה זו. בהזדמנויות אלו, באופן מפתיע, יש לדלג ולהתחיל דווקא מהדרגא העליונה של "תשובה עילאה", העוסקת בהשבת הנפש אל דבקותה בה' כבטרם ירידתה לעולם – שעליפי ההבנה המקובלת שייכת לשלב מתקדם ביותר בעבודת האדם לפני קונו, ורחוקה כמזרח ממערב מן הנזקק לטהרת נפשו מטומאה של ממש – ואף־על־פיכך יכולה לשמש כתנועת נפש שיש בה להועיל גם לזה העוסק עדיין בתיקון ענינים בסיסיים בנפשו.

גדר המצוה שבתשובה

מדוע מונה הרמב"ם במניין המצוות רק את מצוות הווידוי, ולא את מצוות התשובה? • ביאור יסודות שלוש השיטות בעניין גדר המצווה שבתשובה • תרי"ג המצוות – איברי הנפש; תשובה – עצם הנפש • תכלית התשובה – הוספה בקיום המצוות

תשובה שכתב "כל מצות שבתורה כו' כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני הא"ל ברוך הוא. . . וידוי זה מצות עשה כו'", ד"מבואר בדבריו דאין התשובה מ"ע, דלא כתב מ"ע שיעשה תשובה רק אם בא לעשות, מ"ע שיתודה בפיו".

(ב) גם להרמב"ם יש מצוה וחיוב לעשות תשובה⁴ [ויש לומר שהציווי בתורה על מצות התשובה נכלל בכתוב⁵ "ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד", שפירושו – ציווי למול את הלב ולהסיר את קשיות העורף שישנם כבר⁶], אלא שמצוה זו אינה נמנית במנין תרי"ג מצוות, לפי שהיא מה"ציוויים הכוללים התורה כולה⁷ (שאינם במנין תרי"ג מצוות, כמו שביאר הרמב"ם בספר המצוות שלו, שרש רביעי). דהרי עיקר התשובה הוא, כמ"ש הרמב"ם⁸, "ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד", ובלשון רבינו הזקן באגרת

א. כתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה עג): "שצונו להתודות על העונות והחטאים שחטאנו לפני הא"ל ולאמר אותם עם התשובה, וזהו הוידוי כו' והוא אמרו כו' והתודו⁹ את חטאתם אשר חטאו".

יודועה השאלה – למה לא מנה הרמב"ם במנין המצוות אלא מצות הווידוי, ולא מנה מצוות התשובה.

ומצינו בזה שלשה ביאורים:

(א) שיטת המנחת חינוך² "דתשובה אינה מצוה. . . מצות עשה זו [דוידוי] הוי כהרבה מצוות מהתרי"ג. . . שאינה מצוה לעשות או שלא לעשות רק העשייה על תואר כך וכך נחשב מצוה, כמו גירושין וטוען ונטען. . . דדיני המצוה אם יעשה כך יהיה כך הוי מצוה, ה"נ דהתורה אמרה אם יעשה תשובה יהיה על תואר כך להתודות כו' ובכך תשובתו מקובלת. . . אבל אינו מבטל שום מצוה אם אינו עושה תשובה. . . כי זה אינו מצוה כלל רק כמו גירושין והדומה שהתורה כתבה דיני המצוה אם ירצה שעונו יכופר יעשה תשובה על תואר כך וכך".

ומדייק כן גם מלשון הרמב"ם³ בריש הלכות

4 ולהעיר, שברמב"ם ה' תשובה (פ"ז ה"ה) מפרש הכתוב (נצבים ל, ב) "ושבת עד ה' אלקיך" שהוא הבטחה וסיפור דברים. וראה רמב"ן עה"ת (נצבים שם, יא). – ובסמ"ק (מצוה נג) מנה מצות תשובה מכתוב זה ד'ושבת עד ה' אלקיך".

5) כמפורש בכותרת לה' תשובה – כדלקמן בפנים.

6) עקב י, טז.

7) ולא הגדיר הכתוב אם כבר גרמו לעבירה בפועל (ענין התשובה) או לאו, ובמילא שני האופנים נכללו בציווי זה.

8) ה' תשובה פ"ב ה"ב.

1) בתרגום קאפח: "בעת שנשוב מהם". והוא ע"ד לשון הרמב"ם בריש ה' תשובה "כשיעשה תשובה" – ראה לקמן בפנים.

*1) נשא ה, ז.

2) מצוה שסד.

3) אבל ראה לקמן בפנים ריש ס"ב.

בלבו. ועפ"ז מובן, שמצות וידוי כוללת החובה לשו"ב¹⁷, שהרי בלי התשובה בלב אין תוכן לוידוי.

[ועפ"ז מובן הטעם שהביא הרמב"ם¹⁵ דוגמא ל"מתודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב – הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו שאין הטבילה מועלת לו עד שישליך השרץ", דלכאורה, מהו הצורך בדוגמא זו, והול"ל סתם שוידוי בלי עזיבת החטא אינו מועיל.

אלא שדוגמא זו מבארת גדר התשובה: כשם ש"טובל ושרץ בידו" אין כאן ענין צדדי הגורם שהטבילה לא תועיל (כמו חציצה¹⁸, או מחוסר זמן וכיוצא בזה, שהם תנאים צדדיים שהטבילה זקוקה להם¹⁹), אלא זהו היפך ענין הטבילה, דכאשר האדם נאחז בטומאה, אי אפשר שבאותה שעה יהיה אצלו ההיפך שלה (טבילה) – עזיבת הטומאה, לטהר מטומאה, כן הוא בנוגע ל"מתודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב" – שהתשובה והוידוי הם מעשה אחד של טהרה מטומאת החטא].

והטעם שבספר המצות הזכיר הרמב"ם רק מצות וידוי (ולא הזכיר החובה לעשות תשובה) – דלכאורה, ע"פ הנ"ל, הרי עיקר המצוה היא התשובה (גמירת הלב לעזוב), והוידוי הוא רק תוצאה מגמירת הלב וביטוייה בפה – הוא לפי שמצוה שיש בה שני חלקים, מחשבה, ודיבור או מעשה, נמנה במנין המצוות ענין הדיבור

התשובה⁹ "מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד . . דהיינו שיגמור בלבו בלב שלם לכל ישוב עוד לכסלה למרוד במלכותו יתברך ולא יעבור עוד מצות המלך ח"ו הן במ"ע הן במל"ת". ונמצא, שאין התשובה אלא ענין של קבלת מצוות (שמקבל עליו לקיים תרי"ג מצוות), ואם כן היא מ"הציוויים הכוללים", כי אין בה חידוש ו"מעשה מיוחד" שאינו נכלל בקיום שאר המצוות, ובלשון הרמב"ם¹⁰ "לא צוה לעשות דבר זולת מה שידענו".

ולכן מנה הרמב"ם רק מצות וידוי במנין המצוות, כי וידוי (דהיינו החיוב לבטא בשפתיו גמירת הלב לעזוב כו'¹¹) הוא "מעשה מיוחד" שאינו נכלל בשאר מצוות התורה.

ג) בקרית ספר¹² מעתיק לשון הרמב"ם בכותרת להלכות תשובה (שגם הן נכתבו ע"י הרמב"ם¹³) "שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה", ומפרש: "התשובה והוידוי מצוה אחד¹⁴ היא שאין וידוי בלי תשובה כי מי שמתודה ואינו גומר בלבו לשוב מחטאתו הוא כטובל ושרץ בידו (כהובא ברמב"ם בהלכות תשובה פרק ב'¹⁵) והוידוי הוא גמר התשובה".

ביאור דבריו: תשובה וידוי הם שני חלקים של מצוה אחת – תשובה היא חלק המחשבה שבה, הגמירה בלב לעזוב ("שלא יעשהו עוד¹⁶"), וידוי הוא חלק הדיבור, בלשון הרמב"ם⁸ ש"צריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו", היינו לבטא בשפתיו מה שנגמר

9 פ"א (צא, רע"א).

10 בסהמ"צ שרש ד' שם.

11 ראה רמב"ם ה"ל תשובה שם בסוף ההלכה, ולקמן בפנים.

12 למבי"ט על הרמב"ם ריש ה"ל תשובה.

13 ראה רמב"ם הוצאת שולזינגער סוף כרך ו' תמונה ז'. ועוד – והרי זהו גם לשון הרמב"ם במנין המצוות על סדר ההלכות בריש ספר היד.

14 כן הוא בקרית ספר שלפנינו. ולכאורה צ"ל אחת.

15 ה"ג.

16 לשון הרמב"ם שם ה"ב.

17 והיינו שהמצוה לשוב היא מהכתוב ד"והתודו", כיון שוידוי כולל המחשבה והאמירה בלב לשוב. וראה גם יד קטנה על הרמב"ם כאן פ"א ס"ב.

18 שהרי יכול לאחוז השרץ מבלי שיחצוץ כלל, ע"ד מקוואות פ"ח מ"ה.

19 דנוסף על שדבר החוצץ אינו ענין של טומאה (כמו שרץ), גם לענין הטבילה הוא רק תנאי צדדי, שהרי כשדבר חופה רק את מיעוטו – ואפילו כשחופה את רובו באם אינו מקפיד עליו – עלתה לו טבילה מן התורה (רמב"ם ה"ל מקוואות פ"א הי"ב) – אף דכשטבל כולו חוץ מראש אצבעו הקטנה, הוא בטומאתו מן התורה (שם ה"ב). דמזה מוכח שאף שיש חציצה – ה"ז טובל כולו. ומה שלא עלתה לו טבילה ברובו ומקפיד, הוא תנאי צדדי.

ב. והנה על-דרך הנגלה, משלשה ביאורים הנ"ל – נראה יותר הביאור השלישי.

דהנה על שיטת המנחת חינוך שלהרמב"ם אין חובה לעשות תשובה – קשה, שהרי בכותרת להלכות תשובה מפורש (כנ"ל) "מצוה עשה אחת, והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה", הרי שגם להרמב"ם יש מצוה לשוב מחטאו. וכן נקט גם רבינו הזקן באגרת התשובה שלו,²⁸ שכתב "מצות²⁸ התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד", הרי שיש מצוה מן התורה לשוב מחטאו (וקאי שם בשיטת הרמב"ם, כדמוכח מהמשך דבריו²⁹).

וגם הביאור השני הנ"ל (שתשובה היא מהציוויים הכוללים שאין בהם "מעשה מיוחד") – דחוק לכאורה, כי בתשובה צריכה להיות לא רק עזיבת החטא (קבלה על להבא) אלא גם חרטה על העבר, וכמ"ש הרמב"ם³⁰ "ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו כו' וכן יתנחם על שעבר", והרי חרטה על העבר הוא "מעשה מיוחד" שאין יודעים אותו ממצוות אחרות?

בדוחק יש לומר שחרטה על העבר היא פרט בקבלה על להבא, דאם אינו מצטער על העבר ואינו מתחרט עליו הרי זו הוכחה שחסר בקבלתו והחלטתו על להבא, ולכן אין החרטה נחשבת "מעשה מיוחד" (כיון שמוכרתת היא להקבלה על להבא). אבל זהו דוחק גדול, כי בדיני התשובה המבוארים בשלחן-ערוך³⁰, שעליהם

דאינו מברך על הרהור משום דלאו כדיבור דמי, דמעשה המצוה של ת"ת הוא הדיבור (וכמ"ש אדמו"ר הזקן בהל' ת"ת פ"ב הי"ב), אע"פ שבתושבע"פ אם אינו מבין מה שהוא אומר אין זה נחשב לימוד כלל, כמ"ש אדמו"ר הזקן שו"ע או"ח ס"ג ס"ב (ע"פ המג"א שם) ובהל' ת"ת שם הי"ג.

(28) ולא "ענין התשובה", "מהות התשובה" וכיו"ב.
(29) "ולכן לא הזכירו הרמב"ם והסמ"ג שום תענית כלל במצוות התשובה .. רק היודיו כו'" (אגרת התשובה שם).
(30) חו"מ סו"ס לד. וראה רמ"א שם סל"ג מ"ד כשמקבל כו' שלא לעשות עוד סגי ליה".

(והמעשה) שבה²⁰, ולא ענין המחשבה שבה. ולדוגמא – מצות תפלה, שמורכבת משני חלקים – עבודה שבלב (כמחז"ל²¹ "איזו היא עבודה שהיא בלב . . זו תפלה") ודיבור התפלה. ואע"פ שעיקר ענין התפלה הוא (לא הדיבור, אלא) המחשבה וכוונת הלב [ועד ש'תפלה שאינה בכוונה [היינו הכוונה הכללית כגון דע לפני מי אתה עומד וכיוצא בזה] אינה תפלה²²; ובמקום אחר נתבאר²³ דיוק לשון הרמב"ם בהלכות תפלה²⁴ "חייב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום כו'", שגדרה של מצות תפלה הוא – ביטוי של רגש מסוים בדיבור, ובלי הרגש של "תחינה" אין משמעות באמירת תפלה – מכל מקום נחשבת מצות תפלה כמצוה שבדיבור²⁵, וזהו פשוט פירוש הלשון "יתפלל" – שקאי על הדיבור שבתפלה. ובמנין המצוות שבריש ספר היד²⁶ נקט הרמב"ם "להתפלל אליו" (וכן בריש הלכות תפלה "מצות עשה להתפלל בכל יום") – כי במנין המצוות מונים את ענין הדיבור שבתפלה, ולא את הכוונה שבה²⁷.

(20) והטעם מובן ע"פ המבואר בתיא (רפ"ח) שזה נוגע לכוונת התורה ומצוות לעשות דירה לו יתברך בתחתונים דוקא, המשכת אלקות בגשמיות (וגוף האדם), שזה נעשה ע"י דיבור ומעשה דוקא. ע"ש באורך. וראה גם יד קטנה במנחת עני שם סק"ד.

(21) תענית בתחלתה. הובא ברמב"ם ריש הל' תפלה. וראה גם סהמ"צ מ"ע ה' וכס"מ הל' תפלה שם.

(22) רמב"ם הל' תפלה פ"ד הט"ו. וראה חידושי הגר"ח על הרמב"ם שם.

(23) לקוטי שיחות חכ"ב ע' 117 ואילך (וראה הערה 36 שם).

(24) פ"א הי"ב.

(25) עיין ברכות (כא, רע"א) ועוד. וראה רמב"ם הל' תפלה פ"ה ה"ט. שו"ע או"ח ס"ק א' ובמג"א שם סק"ב. שו"ע אדמו"ר הזקן שם ס"ב וס"ד.

(26) מ"ע ה' [משא"כ בכותרת שבריש הל' תפלה (ומנין המצוות על סדר ההלכות בריש ס' היד) "לעבוד את ה' בתפלה"].

(27) ועד"ז מציון במצות ת"ת, דקיי"ל בשו"ע או"ח סמ"ז

(ג) היא מצוה פרטית ככל המצוות³⁴ (וזה שאינה נמנית במנין המצוות הוא מפני שנמנה חלק הדיבור שבה ולא ענין התשובה שבלב) – יש להם מקום ע"פ תוכן הרוחני שבמצוות תשובה.

ג. ויובן זה בהקדם ביאור מאמר רז"ל שרמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה הם כנגד רמ"ח אברים³⁵ ושס"ה גידים³⁶. וידוע, דכשם שהגוף מתחלק לרמ"ח אברים ושס"ה גידים, כך יש כנגדם "תר"ג מיני כחות וחיות"³⁷ בנשמה. וכאשר האדם הוא שלם בשמירת כל התרי"ג מצוות (שהם כנגד רמ"ח אברים ושס"ה גידים), אז הוא "תמים ושלם בכל אברי הנפש . . . משא"כ אם חיסר מצוה אחת או פגם בה הרי נעשה מחוסר אבר"³⁸.

וזהו ענינה של מצוות תשובה, ש"היא³⁸ במדרגה עליונה יותר מכל המצוות", שלכן בכחה "למלאות הפגם והחסרון" שנעשה באברי (וחיות) הנשמה. והיינו, לפי שע"י התשובה מעומקא דלבא מגיעים לעצם הנפש, שהוא מקור החיות של אברי הנשמה [ושם מעיקרא לא מגיע פגם של חטאים, ובלשון אדמו"ר הזקן³⁹ ד"גם בשעת החטא היתה כאמנה אתו יתברך"], ולכן נמשך משם חיות חדש להאבר הפגום,

רשע נעשה כשר לעדות, נזכרת רק קבלה על להבא, ומשמע מזה שאפשר לגמור בלב שלם שמכאן ולהבא יקיים מצוות ה' מבלי להרגיש צער וחרטה על העבר. וכן מורה פשטות לשון הרמב"ם "וכן יתנחם על שעבר", שאינו תנאי ופרט בעזיבת החטא, אלא ענין נוסף³¹.

[ובעומק יותר נ"ל, שגם עזיבת החטא (גמירת וקבלת הלב על להבא) נחשבת כדבר שלא "ידענו" ממצוות אחרות, כי אינה דומה הקבלה שבתשובה לקבלת עול מלכות שמים סתם].

ולכן נראה ביאור השלישי הנ"ל, שהטעם שהתשובה אינה נמנית במנין המצוות הוא לפי שהיא ענין שבלב, ובמנין המצוות נמנה רק חלק הדיבור שבמצוה זו, דהיינו מצוות וידוי.

אמנם, מכיון ששלשה ביאורים אלה הם סברות בתורה, י"ל שחלים עליהם דברי חז"ל³² "אלו ואלו דברי אלקים חיים", וכמו שנתבאר כמה פעמים, שכל דיעה בתורה (גם דיעה שלהלכה נדחתה) יש לה מקום בעבודת ה'. דזה שנפסקה ההלכה כדיעה אחת הוא רק להנהיגה במעשה, שאי אפשר לנהוג למעשה כשתי דיעות סותרות, אבל בנוגע לרוחניות המצוות, יש מקום לכל הדיעות.

וכן בנידון דידן, ששלש השיטות הנ"ל בענין התשובה – (א) תשובה אינה מצוה (כשיטת המנחת חינוך³³), (ב) היא מהציוויים הכוללים,

תשובה – גם לא וידוי – כמו הרס"ג הבה"ג והיראים (ראה ביאור הרי"פ פערלא לסהמ"צ לרס"ג מנין הפרשיות פ' מב).

34) ובספר המצוות לצמח צדק מצות וידוי ותשובה משמע לכאורה שגם התשובה נמנה במנין המצוות. ע"ש. וברשימת מנין המצוות לצמח צדק שנדפסה בסו"ס פסקי דינים שלו (קה"ת תשל"ב ושלאח"ז) מצוה 45 – "תשובה". ולהעיר ממאמרי אדמו"ר האמצעי דברים ח"א ע' שלה.

35) מכות כג, סע"ב. הובא ברמב"ם בסוף הקדמת סהמ"צ וכן בהקדמת ס' היד.

36) זהר ח"א קע, ב.

37) לשון התניא פנ"א. וראה תניא רפ"ד "תרי"ג אברי נפשו".

38) לקוטי תורה נצבים ד"ה כי המצוה. וראה ספר המצוות לצמח צדק שם. ועוד.

39) תניא ספכ"ד.

31) אלא י"ל שאין כוונת הרמב"ם שזהו ענין נוסף המעכב בחובת התשובה, אלא רק הצריך לכפרת התשובה [כמשנ"ת במקום אחר (לקמן ע' 64 ואילך), בביאור דברי אדמו"ר הזקן באגרת התשובה שם "מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד", דמזה משמע שבחובת התשובה מה"ת לא נכלל החיוב להתחרט על העבר, והיינו לפי שהצורך בענין החרטה הוא לא בשביל תשובה עצמה, אלא בשביל הכפרה שע"י תשובה. ע"ש באורך]. וע"ד המשך דברי הרמב"ם שם "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם", שלכאורה בודאי שזה אינו לעיכוב במצוות תשובה (ראה לקמן ע' 107 ואילך). ואכ"מ.

32) עירובין יג, ב.

33) ולהעיר שכמה מוני המצוות לא מנו כלל מצות

והחסרון שבאברי הנפש הוא לפי שתשובה מגיעה בעצם הנפש, מקור החיות של אברי הנפש, כנ"ל – וענינים הבאים מעצם הנפש תלויים אך ורק בבחירת האדם. דכאשר אדם עושה דבר מפני ההכרח הרי אין פנימיות נפשו בעשיה זו, והיא רק עשיה חיצונית בלבד. ומובן, שככל שמתמעט ההכרח מבחוץ, יש יותר פנימיות בהעשיה. וענין שבא מעצם הנפש ממש, שלמעלה מכל הכחות וכו', הוא מפני שבא כולו אך ורק מבחירת האדם, מבלי סיבה מבחוץ.⁴⁴

ועל־דרך מה שנתבאר במקום אחר⁴⁵, שזהו גם הטעם לגודל השמחה של ניסוך המים בחג הסוכות ש"הוא"⁴⁶ הלכה למשה מסיני. . שאינו מפורש בהדיא בתורה שבכתב רק רבנן אסמכוה אקראי", שהיא גדולה יותר משמחת יום־טוב שהוא חיוב מן התורה; והשמחה של הקפות בשמיני עצרת ושמחת תורה, שאינו אפילו חיוב מדברי סופרים אלא מנהג ישראל, גדלה עוד יותר (כמנהג ישראל) אפילו משמחת בית השואבה,

ומבואר בזה, דהיא הנותנת – שככל שהשמחה עמוקה וגדולה יותר, כך מתמעט תוקף החיוב, כי כאשר יש ציווי על האדם, הרי זה גופא כמו סיבה מבחוץ שכאילו מכריחה אותו לעשות מה שצטווה. ולכן ככל שמתמעט תוקף החיוב, הרי השמחה שבלב היא פנימית יותר ומקורה בעומק הנפש.

וכן הוא בענין התשובה, דכיון שתשובה שלימה ואמיתית באה מעצם הנפש (שרק משם נמשך חיות חדש למלאות הפגם באברי הנפש),

למלאות הפגם והחסרון⁴⁰.

ועפ"ז מובן טעם השיטה שמצות תשובה היא מהציוויים הכוללים ואינה נמנית במנין המצוות, כי הטעם שציוויים כוללים לא נמנו במנין המצוות הוא לפי שבמנין המצוות נמנו רק מצוות שהם כנגד אברים פרטיים של הנשמה, ולא ציוויים הכוללים כל המצוות כולן. ועל־דרך ביאור אדמו"ר הזקן⁴¹, בהחילוק בין תורה ומצוות, דמצוות נקראות "אברים", ואילו התורה, שהיא המקור של כל המצוות, "היא בחינת הדם הממשיך חיות לכל האברין בשוה בכללותן"⁴². וכן הוא בנוגע למצות התשובה, ש"היא במדרגה עליונה יותר מכל המצוות", כי ענינה להמשיך חיות חדש ב"אבר" הנפגם, הרי אינה במנין המצוות (שכנגד אברי הנפש) אלא למעלה מהם (והיא שייכת ל"דם" וחיות הנפש).

והטעם שרק מצות התשובה לא נמנית במנין המצוות (אבל מצות וידוי היא במנין המצוות) – יש לומר, כי כח התשובה למלאות הפגם באברי הנשמה, הוא ע"י ההחלטה וההתעוררות מעומק דלבא⁴⁰, שהיא מגעת בעצם הנפש (כנ"ל), וענין זה שייך לענין התשובה (שבלב) ולא לוידי דברים⁴³.

ד. ע"פ הקדמה זו יש לבאר (ע"פ פנימיות הענינים) גם טעם שיטת המנחת חינוך שתשובה אינה מצוה כלל:

כאמור לעיל, הכח שבתשובה למלאות הפגם

(40) ראה לקוטי תורה וספר המצוות שם. ובכ"מ.

(41) לקוטי תורה במדבר (יג, א"ב). ולהעיר גם מלקוטי תורה בלק (ע, סע"ג ואילך) בטעם שתפלה "אינה ממנין המצוות דאורייתא", כי היא כמו חוט השדרה ש"אינו ממנין האברים ועם כל זה הוא המעמיד ומקיים את כל האברים". ע"ש.

(42) אלא שנוסף על זה יש מצוה פרטית (ממנין רמ"ח מ"ע) של תלמוד תורה. וראה לקוטי תורה בלק שם (עא, סע"ב).

(43) להעיר מספר המצוות לצמח צדק שם (ועוד), דוידוי בא לבטל "גוף" הקליפה שנעשה ע"י העבירה. ע"ש.

(44) וגם לא כמסובב מאהבה שבלבו או ממסקנת שכלו שבמוחו, כי אין לומר שה"עצם" יהיה מוכרח מצד כחות וענינים שלמטה הימנו.

(45) לקוטי שיחות חכ"ו ע' 216 ואילך – ע"פ לקוטי תורה סוכות (עט, ד ואילך); סידור שער חג הסוכות (רסח, א ואילך).

(46) לשון הלקוטי תורה שם. וש"נ.

התשובה מכניסה חיות בקיום התורה והמצוות. ואין זה דבר נוסף בענין התשובה, אלא זהו התכלית והמטרה של תשובה – להביא את האדם לתוספת חיות בעבודתו בקיום התורה והמצוות.

כלומר⁵⁴: תכונת התשובה היא, שיכולה להביא את האדם לידי רצון "לברוח" מעולם הזה (שרובו ככולו רע והרשעים גוברים בו⁵⁵). דלאחרי שהאדם נכשל בהרע שבעולם ומרגיש גודל פחיתותו, הרי בעשיית תשובה מתעורר בו הרצון לברוח מן העולם שהוא מות ורע ולשוב אל ה' כפשוטו, "והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה"⁵⁶. וכדמצינו בתשובת ר' אלעזר בן דורדיא⁵⁷, ש"הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו", שהתחרט כל-כך על מעשי הרע שלו, ונתעוררה בו התשוקה להפרד מהרע שבעולם הזה, עד ש"יצתה נשמתו".

ולכן הדגישו חז"ל שתשובה צריכה להיות באופן שמכניסה "אור וחיות" במעשים טובים, כי תשובת ר' אלעזר בן דורדיא היתה רק הוראת שעה⁵⁸, אבל דרך התשובה צריכה להיות באופן שלא תביא את האדם לידי יציאת נשמתו מן העולם, אלא אדרבה, תשובה צריכה לעורר באדם תשוקה וחפץ להוסיף בתורה ומעשים טובים בהיותו נשמה בגוף דוקא⁵⁹.

[וגם בנוגע לתשובת ר' אלעזר בן דורדיא, ידוע מה שכתב האריז"ל⁶⁰ "וקשה אחר שלא

לכן אין ציווי על מצוה זו⁴⁷, כי רק כשהאדם עושה תשובה בבחירתו החפשית לגמרי (אפילו לא מחמת ציווי התורה), הרי זו ראייה שהתשובה היא מעומקא דלכא ועצם הנפש ממש.

[ועפ"ז יש לבאר גם הטעם שהרמב"ם הכניס ה"עיקר" דבחירה חפשית בהלכות תשובה דוקא⁴⁸, אע"פ שהוא "עיקר גדול . . . והוא עמוד התורה והמצוה"⁴⁹, היינו עמוד כל התומ"צ, ולכאורה הוה ליה להביאו בהלכות יסודי התורה – כי ענין הבחירה חפשית שייך לגוף עשיית התשובה, לפי שתשובה שלימה היא כשבאה מעצם הנפש כנ"ל, והבחינה על ענין הבא מעצם הנפש היא – כשבא כתוצאה מבחירה חפשית לגמרי, בלי סיבה מבחין⁵⁰ (משא"כ בשאר המצוות, שענין הבחירה נוגע רק לענין שכר ועונש⁵¹)].

ה. אעפ"כ שיטת הרמב"ם (ואדמו"ר הזקן) להלכה היא שתשובה היא מצוה, ועוד זאת – שהיא מצוה פרטית הנמנית במנין המצוות³⁴ (שהיא חלק ממצוות וידוי, אלא שזו במחשבה וזו בדיבור, כנ"ל).

ויש לומר הביאור בזה:

מבואר בכמה מקומות⁵³ בפירושו לשון חז"ל "תשובה ומעשים טובים" – שע"י התשובה נעשים מעשי האדם "מעשים טובים ומאירים", כי

(47) וכן גם למעלה "שרש ענין התשובה הוא מפני שעצמות אור אין סוף אינו מוכרח ח"ו ברצונו", דהגם שהרצון דמצוות הוא ג"כ בפנימיות ועצמיות אור אין סוף, "אינו מוגבל ומוכרח ח"ו בהרצון" (ספר המאמרים אע"ר ס"ע כא).

(48) פ"ה ואילך.

(49) לשון הרמב"ם שם ה"ג.

(50) משא"כ כשהיא באה ע"י יסורים כו'. – אבל גם בזה י"ל שהיסורים רק "מבטלים" אונס היצר, והתשובה היא גילוי העצם – רצונו האמיתי, וכברמב"ם הל' גירושין ספ"ב.

(51) ראה רמב"ם (הל' תשובה) שם ה"ד ואילך.

(52) לקמן ע' 100 ואילך. ע"ש בארוכה.

(53) לקוטי תורה שמיני עצרת פה, א. שיר השירים יז, ג.

(54) בהבא לקמן ראה המשך תער"ב פרק שא"שב.

(55) תניא פ"ז (יא, ריש ע"ב). שם פ"ז (י, סע"ב).

(56) קהלת יב, ז.

(57) ע"ז יז, א.

(58) ראה תניא ספמ"ג. מאמרי אדמו"ר הזקן תקס"ב (ע' ז. ג). – ובספר המאמרים תרמ"ז (ע' יט) "ואפ"ל שאין הכוונה שיצא נשמתו בפועל ממש דוקא . . . כשבא לתשובה אמיתית ונשאר הנפש בגוף יש מעלה מה שהוא מקיים תורה ומצוות אח"כ". ע"ש.

(59) ראה גם לקמן ע' 66 (ובהערה 46 שם).

(60) ליקוטי תורה וספר הלקוטים לאריז"ל תהלים מזמור לב.

המצוות (ולמעלה מענין הציווי בכלל, כנ"ל), מכל מקום, אין תשובה צריכה להיות באופן שנשארה "למעלה" ממצוות פרטיות, דהיינו רגש של חרטה ורצון לשוב אל ה' באופן "כללי", אלא ההתלהבות דתשובה צריכה להיות באופן שתביא את האדם לידי תוספת חיות בקיום מצוות פרטיות (ועי"ז – לתקן הפגם שבאברי הנפש), "תשובה ומעשים טובים" דוקא.

(משיחות כ' מנחם-אב ו"ט"פ עקב תשכ"ח
– לקוטי שיחות חלק לח, נשא א)

סיגל מעשים טובים האיך בא לעולם הבא... במה יתכסה שאין אדם יכול ליכנס שמה אם לא יהיה לו לבוש הנעשה ממעשים טובים... אלא זהו גלגול יוחנן כהן גדול ששימש פ' שנה בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי... הלבוש שעשה יוחנן כהן גדול בכל המעשים טובים אשר סיגל פ' שנים לקחו ר' אלעזר – הרי שרגש התשובה לבד אין בכחו להכניס את האדם לעולם הבא, וצריכים דוקא מעשים טובים].

וזהו גם הטעם הפנימי שגם התשובה שבלב היא מצוה פרטית – כי בזה בא לידי הדגשה, דאע"פ שעצם ענינה וגדרה הוא למעלה מכל

סיכום

ספר המצוות לרמב"ם, מצווה עג: היא שציונו להתוודות על העוונות והחטאים שחטאנו לפני האל ולאמור אותם עם התשובה, וזהו הווידי... והוא אמרו: דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם... והתוודו את חטאתם אשר עשו.

מצינו שלושה ביאורים לכך שהרמב"ם מונה כמצווה רק את הווידי, ולא את התשובה עצמה: (א) שיטת ה"מנחת חינוך" – אכן אין מצווה לעשות תשובה, והמצווה היא רק שהבוחר לעשות תשובה צריך להתוודות; (ב) מצוות התשובה היא מהציוויים הכוללים את התורה כולה, ולכן אינה נמנית; (ג) הווידי והתשובה הם שני חלקים של מצווה אחת, ובמניין המצוות יש למנות את החלק שבדיבור (וידוי) ולא את החלק שבמחשבה (תשובה).

בדרך הנגלה נראה יותר הביאור השלישי, בשל קשיים בשני הביאורים הראשונים; אבל ברוחניות יש מקום לכל שלוש השיטות ("אלו ואלו דברי אלקים חיים").

ביאור יסודות שלוש השיטות – עליפי תוכנה הרוחני של מצוות התשובה:

רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לאיתעשה הם כנגד רמ"ח איברים ושס"ה גידים שבנשמה: כשאדם שלם בשמירת המצוות – הוא שלם בכל איברי נפשו; וכשהוא מחסיר מצווה – הוא מאבד את האיבר המקביל למצווה זו. כוחה של התשובה נובע מכך שהיא מגיעה עד **עצם הנפש**, מקור חיותם של איברי הנפש, ולכן יש בכוחה לתקן את הפגם שנוצר בהם עלידי העבירה.

וזהו היסוד לשיטה שלפיה מצוות התשובה אינה נמנית משום שהיא מהציוויים הכוללים את התורה כולה: המצוות הנמנות הן רק אלו המקבילות ל**איברים מסויימים** בנפש, ולא אלו המקבילות לעצם הנפש כולה.

ומכאן גם היסוד לשיטת ה"מנחת חינוך" שהתשובה אינה מצווה כלל: מאחר שתשובה אמיתית נובעת מעצם הנפש – אין מקום לצוות על כך, שכן מעשים הנובעים מעצם הנפש תלויים אך ורק בבחירת האדם ולא בהכרח מבחוץ.

ביאור היסוד לשיטה השלישית (שהיא שיטת הרמב"ם להלכה): אף-על-פי שהתשובה היא (כאמור) למעלה מכל המצוות – היא נמנית במניין המצוות, כדי ללמדנו שתכלית התשובה היא כדי להביא את האדם לתוספת חיות בקיום המצוות עצמן ("תשובה ומעשים טובים").